

A magyar Faust.

Az egyetemes irodalom-történetnek alig ha van érdekesebb s épen ezért többször és több oldalról fejtegetett tárgya, mint Faust. És ezt bizonyosan a Faust történetében mutatkozó általánosan emberi vonás okozza; ez teszi e tárgyat különböző korszakokban s különböző nemzetek előtt érdekessé.

De már magának a tárgynak rendkívüli terjedelme: az az óriási száma a kisebb-nagyobb műveknek, melyeket Faustról és különböző feldolgozásáról, a monda keletkezéséről és a hőséhez hasonló más alakokról írtak, múlhatatlanul szükségessé teszi, hogy a tárgy egy részére vonatkozólag a vizsgálódásról lemondjak s olyan czélokat tűzzek magam elé, melyeket (sok tekintetben hiányos) eszközeimmel megvalósíthatok. Célomúl tehát ez alkalommal azt tűztem, hogy röviden szólván a német népkönyv Faustjáról, főképen ennek két magyar fordítását, illetőleg átdolgozását, különösen pedig az úgynevezett „magyar Faust“-ról, vagyis Hatvani István debreczeni professorról, szóló népmondát tárgyaljam.

I.

Legrégibb irodalmi mű Faustról a német irodalomban a Frankfurtban, Spies J.-nél megjelent népkönyv: „Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer unnd Schwartzkünstler“ stb.

Hogy ilyen bűvös dolgokat mint a milyeneket itt Faust tesz, vizsnek végbe előtte mások is, Grimm Herman „Die Entstehung des Volksbuches vom Dr. Faust“ (Fünfzehn Essays, III. Folge). cz. értekezésében, Heinrich Gusztáv Fauszt-tanulmányaiban stb. látható. De ezek tárgyalása, egyes bűvészkedéseinek régibb bűbájások tetteivel

való összevetése a Faust-monda eredetének nagy kérdéséhez vezetne, melybe pedig nem bocsátkozhatom. Szükségesebb czélmra az említett legrégebb népkönyv tartalmának ismerete, melyet röviden a Kürschner-féle „Deutsche National-Litteratur“ 25-dik kötete (Volksbücher des 16. Jahrhunderts) nyomán közlök, megtartva — a későbbi könyvnyebb eligazodhatás kedvéért — az elbeszéléseknek itt zárjelben levő számait is.

1. *Rodban* Weimar mellett születik. Szülei szegény, de istenfélő emberek. Van egy gazdag nagybátyja; ez taníttatja Wittembergben theológiára. Szép elmetehetsége lévén, jól tanul; de a theológiához nincs kedve. Ezért, bár a theologia tudora lesz, nagyravágyása, több-több tudás utáni törekvése a bűvös tudományok felé vonzza s ilyen érzésű társakat találva, mind inkább eltér a theológiától, nem hallgat az isteni ígékre, orvos és matematikus lesz.

2. Egy este egy erdőben felidézi az ördögöt. Ez, sok ijesztő jelenség közt meg is jelenik előbb másféle, végre *szürke barát* alakban.

3. Ismét előidézi az ördögöt s kivánsága teljesítését követeli. Ez csak szolgának mondja magát, kinek ezek teljesítéséhez nincs hatalma, csak királyuknak, Lucifernek. Faust el akarja kergetni, de estére mégis magához rendeli.

4. Faust és Mephistopheles egyessége. Meph. szolgál; Faust az övé lesz s ezt vérevel írott kötelezvényben mondja ki; ellensége lesz a keresztyéneknek, e hitet megtagadja, megtéríteni magát nem engedi. Egynéhány évig tehát mindent megnyer Faust a mit csak kíván.

5. Faust megparancsolja Meph.-nek, hogy hívására franciskanus alakjában jelenjék meg, és csengettyűvel adjon jelt. A szerződés megírásához balkarja egy eréből vért bocsát.

6. A szerződés szövege.

7. Versek Faust ellen.

8. Meph. megjelenik dal-hangok, majd lárma, vadász- és harci zaj közt. Oroszlán és sárkány küzdenek; utóbbi győz; majd egy pár páva, azután egy bika megy be, — utóbbi leborul előtte s azután eltűnik. Egy öreg majom is jelenik meg s nyájaskodás után szintén eltávozik. A szobába köd ereszkedik, melynek elmulta után egy zsák arany és egy zsák ezüst marad a szobában. Megjelenik Meph. is s a szerződést magával viszi.

9. Faust a nagybátyja házában lakik. Famulusa Wagner Krisztof nevű tanuló. Irószobájában mindig ott van Meph. is, ki barát alakban folyvást előtte jár. — A szellem ételt és bort lop számára; a milyen madarat kíván berepül, ha kinyitja az ablakot. Maga és inasának ruházata is lopott. Meph. hetenként 25 koronás tallért ad neki.

10. Faust meg akar nősülni; Meph. ezt megtiltja s midőn F. nem akar elállani szándékától, fel akarja égetni a házat, a menekülő Faustot a szobába veti vissza, úgy hogy ez bocsánatot kér s a szerződés megtartását igéri. Meph. másképen segít rajta.

11. Meph. felelete Faust kérdésére az angyalokról s Lucifer bukásáról, ki Raphael nevű főangyal volt.

12. A F. kérdésére elmondja Meph., hogy a pokolban köd, tűz, kénkő- és szurok-szag van s olyan nagy terjedelmű, hogy határait ők maguk sem ismerik.

13. Az ördögökről és kormányzásokról.

14. Meph. elmondja, milyen fényben élt Lucifer míg angyal volt; Faust megsiratja istentől való elpártolását.

15. Az ördög hatalmáról; hogy uralkodott a legrégebb emberek közül némelyiken, hogy vitte ezeket bűnre? Így tette foglyává Faust szívét is.

16. A pokol leírása; mit szenvednek az elkárhozottak? Innen többé ki nem juthatnak, az isteni kegyelemben nem részesülhetnek. Faust ismét gondolkozó lesz. Az ördög szép nő alakjában jelenik meg.

17. Faust kérdi: mit tenne Meph., ha embernek születvén, istennek és az embereknek tetszeni akarna? Meph. azt feleli: igyekeznék, hogy meg ne haragítsa Istent, hogy halála után az örök dicsőség és boldogság részese legyen.

II. rész. 18. A rossz szellem nem felel F. több kérdésére. Kalendáriumot csinál Faust, mely kivált beteljesedő jóslásai után nagy híre tesz szert.

19. A szellem elmondja, hogy mivel a föld felett jár, megtudja Isten végzéseit s így tudta a helyes jóslásokat mondani.

20. Meph. megmagyarázza a nyár és tél jelenségét. A holdtól a csillagokig minden tüzes; de a föld hideg. Ha a nap magasan jár, hideg van, ha alacsonyan, meleg.

21. A szellem az ég teremtését és mivoltát magyarázza el.

22. A világ és az ember teremtéséről. Az embert öröktől fogva valóának mondja.

23. Faustnak elébe állítja Meph. a pokol szellemeit; a hét legnagyobbat meg is nevezi: *Béliúl* három rőf hosszú farkú, piros orrú és fülű, szárnyas fekete medve; *Lucifer* nagy, szőrös fekete ember, hosszú farkú; *Belzebub* ökörfejű, nagy szárnyakkal; *Asteroth* tövises féreg; *Satanas* szamarfejű, hosszú körmű; *Anubis* kutya fejű és alakú; *Dythicanus* zöld nyakú, rőfnyi hosszú madár; *Drachus* négy kurta lábú, vereses farkú. A többiek is állat-alakúak. A hét fő szellem bent marad; ezek aztán emberekké s többféle állatokká, férgékké változnak, úgy mulatattják Faustot; de meg is csipkedik.

24. Pokolba menetel egy ördög hátán.

25. Faust a csillagok közé megy. Ezt a történetet is nála találták sajátkezűleg fogalmazva, egy volt tanuló-társához írt levél alakjában. — A szelem két sárkánytól vont tüzes kocsit állít elő, mely Faustot a világosságról a sötét magasságba viszi. A szellem is vele megy s megengedi, hogy kérdezősködjék. Nyolcz napig útazik F., a nélkül, hogy éhséget, szomjúságot, álmoságot érezne. (Negyvenhét mérföldre emelkedik, de hajókat, hadsereget, sőt egyes embereket is meglát, kik arasznyi hosszúságúaknak tetszenek.) Roppant nagy forróság van. Látja, hogy mily végtelen nagy a nap, nagyok a csillagok és a planéták. E tapasztalatai nyomán csinálja aztán *practicá*-ját.

26. Egyes országokat is beúszik. A szellem viszi mint szárnyas ló. Trierben egy erős várat, nagy kövekből álló templomot, — Párisban a nagy iskolát, — Nápolyban sok templomot, zárdát, nagy házakat és egy pompás palotát lát; a *Vesuvius* hegyen olajfa és szőlő nő; borát *görög* bornak híják; Velenczét is megnézi, valamint a páduai iskolát, templomot és tanácsházat. Megnézi Róma nevezetességeit is. Látatlanul 3 napig van a pápa körül, de igen sok istentelenséget lát. A pápa asztaláról leveszi a legjobb ételeket s a szellemmel a capitoliumra megy. Elviteti a legjobb borokat is. A pápa, a lopást látván, egész éjjel minden haranggal harangoztat. De azért Faust, szolgájával együtt jól él az elvitetett ételkkel és italokkal. — Ezután Mailandba, Florenczbe s még igen sok városba megy. Megfordúl Budán is, melyről azt mondja, hogy „die Statt nenen die Ungern *Start*,“ „welchs auf Teutsch Ofen genannt“ . . . Másfél évi távollét után tér vissza Wittembergbe.

27. A paradicsomban, Britanniában, a Kaukazuson s Kréta szigetén jár Faust.

28. Faust magyarázata az üstökösök létrejövéséről.

29. A csillagokról. Egy orvos és astrologus kérdésére a csillagok nagyságáról beszél.

30. Ugyanannak kérdésére az embert kízó szellemekről azt mondja, hogy éjjel azért vannak közelebb hozzánk, mert a nap fényét kerülik.

31. A földre hulló csillagokról beszél, veszedelmet jósoló voltokat is említvén.

32. A mennydörgés származását, a szellemeknek zivatarok alkalmával közbejátszását magyarázza.

(III.-dik rész.) 33. Faust V. Károly császár kívánságára elővárársolja Nagy Sándor császárt és nejét.

34. Egy lovag fejére szarvas-szarvat varázsol.

35. Ez a lovag a császártól eltávozó Faustot lovasokkal rohantatja meg. De ez még többet állít elő, elfogja a loveget és embereit, kiknek aztán büntetésül egy hónapig kecske-, lovaiknak pedig tehén-szarvat kell viselni.

36. Az előle kitérni nem akaró paraszt ember lovát, szekerét, a rajta levő szénával együtt megeszi F., de később minden megkerül.

37. Münchenbe visz a levegőben három gróft, hogy a bajor herczeg fiának mennyegzőjét megnézzék. Ajándékkal veszik rá, hogy vigye el őket. Megígéri; de hallgatást parancsol. Egy bő köpenybe ülnek s a szél elviszi őket. Itt folyvást hallgatnak; de mikor vissza akarnak térni, egyik elkésik s így ott maradván börtönbe kerül. F. másnap kiszabadítja.

38. F. pénzt kér kölesön egy zsidótól s lábát adja érte zálogba. De a zsidó ezt ellöki s harmadnap, mikor F. fizetni akar, nem tudja előadni. Ezért 60 tallért kell fizetnie. De a láb, természetesen, nem veszett el.

39. Egy ló-csiszárnak lovat ad el, mely a vízben szalma-csutakká lesz. A lókupecz visszamegy, s az alvó Faustot lábánál fogva le akarja rángatni az ágyról; de lába kijön a helyéből s ezen megijedve, elszalad.

40. Zwickauban egy szekér széna felét megeszi Faust; mire hazaér az ember, megkerül a széna is.

41. Hét tanuló küzd öt ellen. Faust, látva az egyenlőtlen harcot, megvakítja őket, úgy hogy — a jelenlevők nagy mulatságára — nem találják el egymást, hanem mindnyájan haza felé mennek. Ott-hon aztán megnyílik a szemök.

42. Egy koresmában megbabonázza a kiabáló parasztokat, úgy hogy mindenkinek tátva marad a szája. Mikor kimennek, mindenik visszanyeri beszélő képességét.

43. Disznót ad el, 5-öt hat forintjával; de megmondja a vevőnek, hogy vízbe ne vigye őket. De ez mégis behajtja a vízbe s szalma-csutakökká lesznek.

44. Az anhalti grófnőnek szőlőt, almát és körtét hozat Faust, holott tél van.

44. a. E gróf palotája elé egy díszes kastélyt varázsol, melynek árkában hal, vízi madarak stb. vannak, udvarában szarvas, vad-disznó, őz, zerge stb. Itt lakomát [ad, melyben mindenféle sültek, borok s effélék vannak. Mikor a vendégek haza mennek, leég a kastély.

45. Faust a salzburgi püspök pinczéjében. A közeledő farsangra egynéhány tanuló egy létrán elvisz az említett pinczébe. Itt meglepi őket a pincze-mester s kiutasítaná, de F. a hajánál fogva magokkal viszi a levegőbe s egy nagy fenyőfára teszi, honnan nagy nehezen veszik le másnap. A pinczéből vitt borral aztán otthon isszák meg a bucsú-poharat.

46. Farsang keddjén nála van hét vendég, tanulók és tanárok. Előbb csak szegényesen látja el őket; de azután 15-féle ételt talál, olasz, magyar és spanyol bort tesznek fel, melyeket valamely uralkodótól hozat a szellemmel.

47. Hamvazó szerdán megint ott vannak a vendégek. Gazdag lakoma után különféle hangszer szól, fazekak tánczolnak; egy öreg majom is tánczol. Azután F. egy ruddal sokféle madarat fog, s ismét lakomához ülnek. Ez után fehér inget vesznek fel s mint maszkarak sok házhoz elmennek, a hol szintén megvendégelik őket.

48. Csütörtökön a deákokhoz megy; ide 13 majmot varázsol, melyek az asztal körül tánczolnak. A borjú-fej emberi hangon beszél. Sárkány-alakú szánon szánkáztatja meg a társaságot; a magától, de nagy zajjal haladó szán fején Faust ül, a farkán négy majom.

49. Fehér vasárnap (húsvét utáni első v.) ismét nála vannak a diákok. Szép nőről beszélvén, egyik Helenát óhajtja látni. Faust elővarázsolja a legszebb alakban; de lerajzolni nem engedi.

50. Fausztot Braunschweigba híják beteghez. A városhoz közel egy paraszt ember négy lovas üres kocsijára kéredek; de ez nem bocsájta fel. Ezért ledobbannak a lovai, a négy kerék pedig elrepül. A gazda kérésére útasítást ad Faust a lovak felélesztésére, mi meg is történik; a kerekek pedig a város négy kapujánál megkerülnek.

51. Négy varázsló egymás fejét vágja le egy korcsmában, megborotváltatják, megmosatják s ismét helyére teszik a levágott fejet. A műtét alatt egy üveg edényben levő destillált vízben zöldel és virágzik az élet lilioma. Mikor az illetőnek fejét felteszik, a liliom elenyészik. Mikor a fővarázslóra kerül a sor, Faust elmetszi a liliom szárát s így az ember nem éled fel. De nem tudják meg, hogy ki tette.

52. Egy öreg ember meg akarja téríteni Faustot. Ez istenfélő orvos, és szomszédja F.-nak, kit magához hívat. Meg is jelenik s meghallgatja az öreg embernek a szentírás alapján hozzá intézett beszédét, s bűnbánatot akar tartani. De rossz szelleme szétszaggatással fenyegeti, ha elpártol — s második kötelezvényt vesz tőle.

53. Faust második kötelezvénye. Ez után az öreget még jobban gyűlöli; de szelleme által nem árthat neki.

54. Egy előkelő fiatal leány szívét varázslással egy nemes ember felé fordítja. Egymásé lesznek s megjutalmazzák Faustot.

55. Micsoda növények voltak télen a Faust kertjében?

56. Az a báró, kinek fejére szarvakat varázsolta volt F., hét ovaggal támadja meg őt; de ez nagy csapatokat varázsol ellene, bekeríti, elfogja s más lovakkal bocsátja el, melyek — mikor a szolgák itatni viszik őket — eltűnnek.

57. Faust szerelmeskedései.

58. Meph. kincsre útasítja Fausztot, melyet egy sárkány őriz; de F. ettől elveszi s bár szénnek látszik, haza viszi, hol egynéhány ezer forintot csinál belőle.

59. Előidézi a görög Helénát. Ez lesz kedvese, kitől aztán fia is születik. De Faust halála után ezek is eltűnnek.

60. Faust végrendelete, mely szerint házát, többféle ingóságát,

pénzét Wagnernek, inasának, egy Wittembergben tanúlt, de feslett erkölcsű tanúlonak hagyja, mit a hatóság is megerősít.

61. Szolgájával a végrendeletről beszélget. Könyveivel együtt, tudományát is rá hagyja, de más lesz szolgálja-szellem, kit majom alakúnak óhajt Wagner. F. meghagyja, hogy szolgálja az ő élete történetét is írja meg; ebben majd segít neki a szellem, ha valamit elfelejt.

62. Mikor már csak egy hónap van hátra, megszelídül Faust, külsőleg is nagy bánatot mutat, megsoványodik, nem jár ki a házból, a szellemet sem idézi magához.

63. Faust bánata, hogy fiatalon kell meghalnia.

64. Másik panaszolkodása.

65. A szellem csúfolódásai. Megtagadta Faust az istent, szenvedje békén a következményeket s ne hirdesse a világnak. Sok közmondást sorol fel, melyeknek azt kellene jelenteni, hogy több megfontolással kellett volna a szövetséget kötnie. (Több is kell a tánchoz, mint piros csizma).

66. Faust panasza a pokol kínjairól.

67. Faust szerencsétlen halála. Ez előtt való nap Rimlich faluba megy barátaival, kikel nappalra és éjjelre magához hitt.

Ezeknek tartott beszédében igaz keresztyéni életre, Isten tiszteletére; templomba járásra, az ördög csalárdságai kikerülésére figyelmezteti őket, saját történetét is elbeszélvén. Vendégei csudálkoznak, hogy olyan rossz ember volt s megtérésre buzdítják. F. elmondja, hogy próbálta; de Meph. nem engedte. — Éjfél után nagy szél támad s rettentő zivatar tör ki; de a Faustéhoz közellevő szobában fekvő, de aludni nem tudó jó barátok nem mennek ki a szobából, bár F. elfojtott segélykiáltását hallják. Nem sokára minden zaj megszűnik. Reggel bemennek a szobába, melyben szerencsétlen barátjok utolsó perceit töltötte, de ezt magát nem találják; a szoba tele van fecskendezve vérrel, agyveleje a falhoz van tapadva; ott vannak szemei s egynehány foga is. Testét a szemét dombon találják meg, szétszakadt fejjel és széthúllott tagokkal. — Ebben a faluban temetik el. Wagnernél már a F. egész történetét megtalálják leírva, ők csak a végső eseményt írják hozzá. Faust lakásába ezután senki se megy; ő maga örökre ijesztő példája lesz az Istentől elpártolt embernek.

Pótléknak ide van még függesztve az 1590-diki Faust-könyv 52—57-dik elbeszélése. Ezek tartalma röviden a következő.

52. Faust kilovagol a pinczéből egy nagy hordón, melyet gazdája annak ígér, a ki felhozza. Ő aztán a lipesei diákoknak adja, kik bőkezűségéért szeretik.

53. Faust Erfurtban tanít, olvassa Homéért. A hősöket élénken írja le, úgy hogy a tanítványok látni kívánják őket. Meg is jelennek a teremben, azután nem sokára eltűnnek.

54. Megigéri, hogy a Terentius és Plautus elveszett vígjátékait előkeríti. De némelyek félnék, hogy a gonosz szellem segítségével szerzi ezeket vissza s az majd olyan dolgokat ír beléjük, mik az ifjúságnak károsak lesznek. Így e szerzők művei most is ott vannak, a hol voltak.

55. Faust Prágában van a császár udvaránál. De Erfurtban levő barátai nagyon óhajtják látni. Egyszer csak megjelenik köztök. Lovát, melyen jött, a gazda fia veszi gondjai alá, ő maga barátaival múlat. Az asztalból különböző borokat bocsát. A fiú nem tud elég szénát és abrakot adni a lónak, mely nem volt más, mint Mephistopheles, ki sokszor vitte Faustot, ha sietős útja volt. Éjfélkor nyeríteni kezd a ló; F. menni akar, da marasztják. Végre a harmadik nyerítés után elindul s lova a levegőben viszi Prágába.

56. Erfurti ismerőseit, kik közt olyan jól töltötte az időt, birtokára S.-Michaelbe híja. Ezek meg is jelennek, tréfát, jó mulatságot várva. De mikor megérkeznek, híre sincs sütésnek-főzésnek. Faust egy idő múlva az asztalon kopogtatván, szolgát hí elő. Egymás után több szolgál-szellem jelenik meg. Egyik olyan gyorsnak mondja magát, mint a nyíl; a másik mint a szél; a harmadik mint a gondolat. (V. ö. Lessing Faustról szóló töredékében a szellemek ilyen kikérdezését.) Ez utóbbit elküldi. Nem sokára gazdag lakomával tér vissza, mely 36-féle ételből állott. Bor nem volt feltéve, hanem a ki inni akart, megmondta, hogy mit akar inni s Faust kitette az ablakon a poharat, mely aztán a kívánt itallal telt meg. Egy szolga egyszerre többféle hangszeren játszik.

57. Sokan szeretnék eltéríteni Faustot az ördögtől, hogy az ifjúságot is meg ne rontsa. Dr. *Klinge* nevű barátot, Luthernek is ismerőset, bizzák meg e dologgal. De Faust azt feleli, hogy már na-

gyon is lekötelezte magát az ördögnek s így nem térhet vissza. Ezt Klinge megjelenti az egyetem rektorának s Faustnak el kell hagynia Erfurtot.

Ez röviden a Faust-könyv tartalma. Kivehetők belőle a tettek, melyeket végbevisz, az érzések és gondolatok, melyeket tetteiben kifejez, s megérthető az is, miben áll az a hang és stílus különböző volta, mit róla mind Grimm Herman (i. h. 211—212. l.), mind Heinrich Gusztáv (Faust-tanulmányok 165. lap) említenek. De a Grimm H. művében levő elkülönítéséből a Faust-könyvben előadott tetteknek, még más is látszik, mint a hang és stíl különböző volta: t. i. Faust jellemének is eltérő vonásai az egyes tetteiben, mely jellemvonások alapján mintegy két Faust áll előttünk. Az egyik a tudásnak minél magasabb fokára akar emelkedni s e végből leköti magát a földalatti hatalmaknak: tehát úgy tesz, mint egy újkori Prometheus vagy Icarus (Alfred v. d. *Velde* Marlowe's Faust... Breslau 1870. cz. művében ezeket, valamint a Titánokat és Gigászokat is, a Faust példányképeinek tartja): és sorsa is csak a tragikai bukás lehet. A másik kicsinyes, önző czélok szolgálatába adja magát, csak közönséges szemfényvesztőnek látszik, ki mások megkárosításától, megcsalásától sem riad vissza, hogy czéljait elérje, tudván, hogy a büntetés elől ügyes varázslása által megmenekülhet.

Mellékesen megemlítjük, a mi az e tárgygyal foglalkozók előtt bizonyosan ismeretes, hogy a német schwankok közt többet találunk, melyekben olyan események vannak leírva, mint a milyeneket már a Faust-könyv tartalmában láttunk. Így a Goedekétől kiadott „Schwänke des 16. Jahrhunderts“ (Deutsche Dichter des 16. Jahrhunderts, 12. Bd.) a 102. számú elbeszélésében a „*Lichtenberg*“ családból származó Jakabról és Lajosról szól. Előbbi *Margrafen Baden* fürdőben lakomára hívja a vendégeket, s bár a vendéglőstől semmit sem vitet, gazdag lakomát ad, melyhez az ételeket a francia király czimerét viselő tálakon hordják fel. — Meg van említve Albertus Magnusnak mintegy másfélszáz évvel előbb rendezett lakomája, mely — bár tél volt s mindenfelé nagy hó borította a földet — egy kertben folyt le, melyben a fák kilombosodtak, fű nőtt s meleg nyári levegő volt. (Ezért a király Albertusnak s a prédikáló szerzetnek nagy jószágokat adott Hollandiában s Utrechtben szép zárdát épített.) — Jakab fia

Lajos, lovakat ad el, melyek a vízben szalma-csomókká lesznek. Máskor a rá nézve alkalmatlan parasztokat úgy távolítja el a fogadóból, hogy egyikkel a csizmáját lehúztatja; de ez alkalommal a lába is kimegy a helyéből s a parasztok ijedtkben elszaladnak.

Ugyanitt a 103-dik elbeszélésben egy *Schrammhans* nevű salzburgi papot ismerünk meg, a ki a bűvös tudományokban szintén jártas volt. Egy farsang alkalmával csörgős övet akaszt magára s így szaladgál a piacon. Azoknak, a kik kinéznek az ablakon, szarvaszarvat varázsol a homlokára s azután kicsúfolja őket. (Egy idő múlva aztán eltűnnek a szarvak, neki szárnyai nőnek, melyekkel magasra repül s olyan hangot ad, mint a liba.)

A 104-dik számú schwank ugyan erről az egyénről azt mondja el, a mit Faustról már láttunk (43.), hogy disznókat ad el, melyek szintén elváltozván a vízben, ugyanazok az események történnek, mint ott.

A 105-dik elbeszélés egy *Baumann György* nevű egyénről mond el már szintén ismert dolgokat. Ennek a lova is rengeteg sok szénát megeszik, úgy hogy a szegény ember, ki a szénáért kapott összeggel nagyon gazdagon megfizetve látja magát, kárt szenved, mert a ló egy negyedóra alatt két szekér szénánál többet megeszik. A Faust lova, Mephistopheles, is sokat eszik a Prágából tett látogatás alkalmával (1590-diki Faust-könyv 55.); de F. maga is megeszi a szénát (36.), sőt egyszer azért akarja egy ember perbe fogni (40. elb.), mert egy krajczárért egy félszekér sarjúnál többet megeszik. — Ez a Baumann György is ad el lovat s itt is ugyanazok a dolgok történnek, mint a melyeket már ismerünk.

A 106-dik schwankban ismét *Schrammhans*-zal találkozunk, ki szálmából alkotott lúdjaikat egy zsidónak adja el; de ezek a vízben visszaváltoznak. A zsidó visszamegy az eladóhoz s a már ismert jelenet folyik le, csakhogy a láb kihúzásán megijedt zsidót a vendéglős csak 100 forint bírság lefizetése után bocsátja szabadon. A csalárd eladónak természetesen itt sem lesz semmi baja.

Találunk e gyűjteményben egy *Faustus*-ról szóló elbeszélést is (108.), mely szerint, a zimmerni krónika alapján, F. öreg kort élt, Staufenben, vagy nem messze tőle, Breisgauban halt meg a gonosz szellem által. Könyveit a Staufen urára hagyta. A luxheimi barátok

zárdájába kísértetet küldött, mert ezek nem akartak neki éjjeli szálást adni. — Ezek már, a mint látjuk, az eddigiektől némileg eltérő, vagy a legrégebb Faust-könyvben nem is található adatok, melyeket a Faust-könyv említett új kiadásának bevezetésében (152., 153. l.) is megtalálhatni.

Ugyanez a bevezetés említ még több olyan tettet is, melyeket különböző egyének Faustnak tulajdonítanak, s melyeket részben a Faust-könyvből már ismerünk is. Így a szellemnek a zárdába való elküldését, hogy a barátokat kínozza, mivel rossz bort adtak volt neki (150—151. l.). Baselben a „nagy kollegium“ szakácsának ott ismeretlen alakú madarakat ad megsütés végett; de nem tudni, hol vette őket. Van egy kutyája, meg egy lova. Ezekről az író, Gast János baseli prot. lelkész, azt hiszi, hogy ördögök. A kutya — a mint mondják — néha szolga alakját veszi fel s ennivalót kerít. Az ördög végzi ki Faustot; holtteste mindig arcczal lefele feküdt a ravatalon, bár ötször is megfordították (151. l.). — Egy másik szerző említi Faustnak, mint „vándor tanuló“-nak (garabonczás diák) nagy hírét (152. l.) — Ismét másiknak nyilatkozata szerint Velenczében a levegőbe akar emelkedni; az ördög fel is emeli, de megsérti, úgy hogy a földre zuhan. Ugyanez a szerző elmondja aztán róla, mikép halt meg egy vendéglőben s hogy halála után lefelé fordított arcczal feküdt az ágy mellett; hogy életében egy kutyája volt, mely ördög volt; hogy Wittembergben, János herczeg parancsára el is fogták; hogy a császári sereg olaszországi győzelmeit a maga bűvös mesterségének tulajdonította (152. l.). — Más forrás szerint egy papnak ajánlja az arzénikummal való borotválkozást; de az eljárást részletesebben nem mondja el s így ez a használt szerrel az egész arczát összeégeti (153. l.). — Megtaláljuk azt a tettet is, mely később is előfordúl, hogy a fogadós fiát, mivel ez az ő poharát mindig nagyon tele tölti, elnyeli; de azután a kemence háta megett megtalálják (154—155. l.). — A salzburgi püspök pinceszéjének meglátogatását, egy öreg embernek a Faust megtérítésén való fáradozását, majd neki magának is megtérési szándékát s ennek eredménytelen voltát olvasuk ugyanazon szerzőnél (155—156. l.). — Végre, F.-ra vonatkozó sok kedvezőtlen adattal együtt, meg van említve a lármázó parasztembereknek olyan elhallgattatása is, mint a népkönyv 42. elbeszélésében; másik helyről pedig az az esemény van felhozva, hogy a ven-

dégek a szép szőlőfürtöket nem vágthatják le, mert ezek által — egymás orrát fogják (157—158. l.).

II.

Ilyen nagyfontosságú tárgy, mint a Faust-monda, nem lehetett hatás nélkül a magyar irodalomra. Különösnek kell azonban tartanunk, hogy míg a 16-ik századbeli német irodalom több nagyobb tárgyát (Salamon és Markalf, Hét bölcs mester stb.), sőt egyes népkönyvek kisebb elbeszéléseit, adomáit is (Pauli: Schimpf und Ernst) megtaláljuk már a 16-dik század magyar irodalmában, addig Faust-ról s a hozzá hasonló alakokról egészen a legújabb időkig nincs szó. De e tény oka bizonyára az, hogy a kik a német irodalom más termékeit átültették, nem tartották helyesnek, hogy azokban az időkben olyan egyénről beszéljenek a népek, ki az isteni dolgokat lenézi s a gonosz szellemmel lép szövetségre, hogy neki nagyobb tudást adjon, mint a milyen az embereknek lehet. Igaz, hogy ezért Faust időközben is keserves bűnbánattal, leginkább szörnyü halálával lakol; de mindemellett is nehezen illett volna egy magyar Faust-könyv nálunk a XVI. század hangulatába. A XVII. pedig már más térre vezette az írók és a nemzet figyelmét.

Faustot tehát csak legújabb irodalmunkban találjuk meg. Itt is mindössze egy — úgy látszik — fordítás és egy nem éppen szerencsés átdolgozás mutatható fel, melyek a német Faust-könyvből származtak s a Kazinczy Samu és Jókai „Magyar Faust“-ja.

Ezeket tehát fontosságuk szerint tárgyalva, első helyen azt a „Dr. Fauszt, a bűvész, vagy az ördöggel kötött vérszerződés“ című művet említem, melynek címlapján még ez áll: „régí hagyomány után elbeszéli Tamás Péter.“ Méhner Vilmos adja ki, mint a „Mullattató és hasznos olvasmányok a magyar nép számára“ cz. gyűjtemény 14-dik számát.

A két előbbi mű, „Dr. Fauszt“ és „Hatvani Imre“ eredetére, forrására nézve nem mondhatok hotározatot, mivel kezemenél a Faust-könyvön kívül csak Schwab G. gyűjteménye van (Die deutschen Volksbücher stb. Stuttg. 1859. IV. kiadás), mely a mondát a Widmann és a Pfitzer-féle kiadások nyomán adja.

Ez az első mű tehát, mint címe is mutatja, ragaszkodik az eredetihez annyiban is, hogy a Faust nevét megtartja s mint majd

meglátjuk, csak egy helyen teszi magyar helyre a szintért s egy helyen nevez meg egy embert magyar névvel. Előadásában előbb inkább a Schwab gyűjteményében levő szöveghez mutat hasonlatosságot; bár F. születése helyéül nem *Rod*-ot, hanem az anhalti grófságban levő *Sondwedel*-t jeleli meg. Kihagyja az angyalokról, ördögökről stb. szóló kérdezősködéseket s az utazásokat s III. szakaszában a „Varázslások“-at adja elő, mi közben már inkább a Faust-könyvet követi. De bizonyos eltérések, melyeket mindjárt említek, azt gyaníttatják, hogy előttem ismeretlen szöveget követ, melyben az eddigieken kívül, más részletek is vannak. Az itt tárgyalt magyar szöveg tehát olyan kalandokat is mond el, melyek sem a Faust-könyvben, sem Schwabnál nincsenek meg; másokat ellenben kihagy. Így nem említi, hogy V. Károly császárnak elővarázsolta Nagy Sándor császárt és nejét; hogy egy lovag fejére mikép varázsolta szarvas-agancsot s hogy a lovag ezért hogy akart boszút állani Fauston stb. Ellenben az anhalti gróf udvarában végzett bűvösségek (Faust-könyv 44. a.) után azt is elmondja, hogy a lakoma után a levegőből egy nagy fejet vesz elő s ezt a lépcső karfájára állítván, azt eszközli, hogy az ebédlő termen nagy patak folyik keresztül, a nőknek nagy ijedelmére (21—22. l.). (A nőknek ilyenforma megijesztését találjuk a „Magyar Faust“-ban is, mint majd meglátjuk, bizonyos célzattal.)

Az anhalti grófné állapotát, mely kívánságának megkérdezését és teljesítését igazolja, nem említi a magyar szöveg.

Említettem, hogy — bár az eredeti neveket megtartja — két helyen magyar neveket használ. Így Faust, már említett szép lovát, „a pipagyűrűsi vásárra“ viszi (Faust-könyv 39. elb.: mit demselben — t. i. a lóval — ritte er auf einen Jahrmarckt, Pfeiffering genannt“ . . .); egy másik elbeszélésben pedig (42.), mely a lármázó parasztok lecsilapításáról szól, a magyar szöveg (18. lap) azt mondja: „egyik felnyújtotta karját a pohárral, hogy *Kampós Csicsa* komájára üritse.“ A Faust-könyvben nincs név.

Eltér a magyar szöveg a ló s a disznók árára nézve is. A ló ára a Faust-könyvben 40, itt 400; a disznóké 6, itt 50 forint.

A farsang körüli multságokat (F.-kv. 45—48.) egybeolvasztva mondja el a magyar szöveg „A salzburgi püspök boros pinczéje“ cz. IV.-dik szakaszban, csak kevés eltéréssel. Amott, az ismeretes madárfogás alkalmával „halffen die Studenten jme dieselbigen würgen und

ropffen“ — itt: alig telt bele egy percz, már sülve kinálgatták magukat a vendégeknek.“

Az V. szakaszban („Heléna királyné és a megbüntetett gorombaság“) e királyné elővarázlásának története van elmondva, de a leírásnak rövidítésével s a deákok lelkesedésének csak rövid említésével. A Faust-könyvben le is akarják rajzoltatni, éjjel pedig — magok előtt látva a szép női alakot — nem tudnak aludni a diákok. — A másik esemény, a goromba paraszt lovainak lerogyása s a ke-rekek elrepülése, elég híven és részletesen van előadva.

Itt elhagyja szövegünk az 1587-diki kiadást s a következő VI-dik szakaszban („Újabb káprázatok“) már olyan eseményeket mond el, melyeket a Faust-könyv függelékében láttunk. Így az 52-diket a nagy hordó felhozásáról s az 55-diket, a Prágából Erfurtba tett látogatásról szólót.

Ezek után, ugyanabban a szakaszban, olyan történetek következnek, melyek a Faust-könyvben nincsenek meg. Thüringia egyik korcsmájában ugyanis nem kaphatván Faust enivalót, egy nagy tálon jól leforrázott nagy csukát és egy kancsó somlyai bort vesz be az ablakon. — Továbbá az, melyet a Faust-könyv idézett új kiadásának bevezetésében már említettünk, melyszerint a korcsmáros fiát vagy szolgáját, minthogy az ő poharát mindig nagyon tele tölti, elnyeli; de aztán megtalálják a lépcső alatt (Schwab 618. lapján: a kemence megett). A következő elbeszélés szerint Faust, szintén egy korcsmában, több jó czimbora kérésére, megmutatja, hogy kell az ember fejét levágni és ismét visszailleszteni. A házi szolga odaengedi a fejét; de a visszatétel sehogy sem akar sikerülni, mivel ebben egy varázsló akadályozza. Ennek feje lehullván, a szolgálát helyére teszi Faust (34—37. l.)

A következő, a négy varázsló legyőzéséről szóló, történet elég híven adja vissza a Faust-könyv 51-dik számú kalandját; csak a „Hahn im Korbe“ kifejezést fordítja szóról-szóra: „egyedül ő az ördög kakasa a kosárban.“

Wittembergben sok nemes asszonyt, tanítványai nőtestvéreit, valamint ezeket magokat is decemberben ozsonnára hívja magához; kertjében találják, hol minden virúl s egészen tavaszi idő van. (A népkönyv 55-dik szakasza elmondja, hogy milyen növények vannak

télen a Faust kertjében. A Goedeke 102. számú schwankjában Albertus Magnusról szintén ilyen dolgot láttunk említve.)

Egyik birodalmi székvárosban — mondja szövegünk tovább — előkelő urakat hí meg vendégekül. Mikor megérkeznek még hideg a konyha. Egy menyegzői lakomáról hozat Faust ennivalót vendégeinek, bort pedig Mephistopheles kerít a Fugger pinczejéből. Evés után a vendégek elé éretlen szőlőfürtöket varázsol F. az asztal fölé; de az ajtó kinyitása által (nem tudjuk, miképen?) észreveszik, hogy ha a szőlőhöz nyúlnak, egymás orrát fogják meg s így nem vágják le a fürtöket. (Faust-könyv bevezetése 158. lapján már láttuk.)

Weinsbergben a társai azt gondolják, hogy a kapun kizárták Faustot, de ez rögtön megjelenik mellettök.

Több kereskedővel Frankfurtba utazik a vásárra. Boxberg mellettt egy kastélyban szállanak meg, hol a szivárványt magához húzza Faust. (Schwab, Volksbücher 614. lap.)

A szakasz utolsó elbeszélése a Helenával való viszonyt adja elő röviden. Ez a magyar szöveg már azt is említi, hogy Justus a jövőben történő dolgokról sokat beszél apjának. Azt, hogy az apa halálával az anya is, a gyermek is eltűnik, említi a Schwab gyűjteménye is (635. l.), de ugyane szöveg szerint halála előtt még megjelenik Wagnernek Justus, s őt teszi maga helyett atyja örökösévé (u. o. 653.) Ez a rész általában egyezik a Faustkönyvvel, csak hogy ott örül Faust fia születésének („...gebar im einen Son, dessen sich Faust hefftig frewete“), itt pedig „igen megijedt“ rajta.

A VII. szakasz, a „játék borzasztó végé“-t adja elő. A halálra készülés részleteit: a végrendelet-tevést, a halál tudatából származó lelki kínt, Mephistopheles csúfolódását sokkal rövidebben, mint az említett két német szöveg; de Faustnak az utolsó napon összegyűlt barátaihoz intézett beszédét a Faust-könyvhöz hasonlóan (a „János-poharat“ (= búcsúpohár) nem fordítja le). A végső esetet magát, Faust szörnyű halálát, szintén e szöveggel körülbelől megegyezően adja; csak annyi hibát követ el, hogy a szemétdombon heverő holttestéről azt mondja, hogy: „feje és minden tagja zörgött.“ (Faust-könyv „jhme der Kopf und alle Glieder schlotterten.“ Schwabnál 652—653 l.: „es war kein Glied an dem Leichnam ganz, alles schlotterte und war ab.“)

Ez után még csak az van megemlítve, hogy ezek a magisterek és deákok a holttestet a faluban temetik el s hogy „ilyen véget ért a híres bűvész és orvos“ — „hogyan volt-e a gyehennának elkárhozott lelkével dolga, az a túlvilág soha föl nem fődözhető titka.“ A temetés utáni dolgokról: Faust történetének kiegészítéséről, Faust későbbi megjelenéséről famulusának stb., itt nincs említés; sem az egész rettentő példából vonandó tanulság, mint a Faust-könyvben.

Így adja elő ez a mű a tárgyalt történetet. Célja tehát, a mint látszik, csak az, hogy a Fausról szóló eseményeket adja „mulattató és hasznos“ olvasmány gyanánt a nép kezébe.

(Vége következik)

IMRE LAJOS DR.